

Zandafgraving omstreeks 1980 (Foto: Bert Huiskes)

Controverse economie en erfgoedbehoud Kwintelooijen

Het tegenwoordige recreatie- en natuurgebied Kwintelooijen kent een complexe geschiedenis. In deze bijdrage wordt een schets gegeven van een onderdeel hiervan, namelijk hoe grondstoffen uit het gebied halverwege de vorige eeuw een onomstreden pijler vormden onder het economische herstel van onze regio en hoe het kon gebeuren dat het gebied vier decennia later het mikpunt was geworden van een hevige controverse tussen economisch belang en het belang van het behoud van natuurlijk erfgoed.

Grondstoffen voor de wederopbouw

De Tweede Wereldoorlog had Nederland zwaar getroffen en de behoefte tot herstel en economische ontwikkeling

was groot. Het stadscentrum van Rhenen was snel na de Slag om de Grebbeberg herbouwd, maar in de maanden vóór de bevrijding was er weer sprake van aanzienlijke schade. Ook in Veenendaal was er een enorme behoefte aan nieuwe woningen en wegen. Bovendien was de bestaande infrastructuur veelal niet meer aangepast aan moderne vormen van (steeds zwaarder) vervoer. In Veenendaal verzakten wegen op de slappe veenbodem. De financiële en materiële hulp vanuit het Marshallplan vormde tussen 1948 en 1952 een belangrijke basis voor het gewenste herstel en de economische ontwikkeling van ons land en de rest van Europa. Zo werden er tussen 1950 en 1970 alleen al in Veenendaal per jaar ruim drie keer meer woningen gebouwd dan in de jaren vóór de oorlog en tussen 1970 en 1980 verdubbelde dat aantal zelfs nog eens.

De Utrechtse Heuvelrug kende al sinds mensenheugenis lokale winning van grondstoffen zoals leem, zand en heideplaggen, doorgaans op basis van louter handkracht voor zeer kleinschalige toepassingen (Dekker, 2006). Na de Tweede Wereldoorlog was er echter veel meer zand nodig voor de bouw van huizen en wegen op de veenbodems dan via kleinschalige winning op te brengen was. Er kon weliswaar nog wel wat materiaal gewonnen worden door ontzanding van te egaliseren weilanden, maar dat leverde veruit onvoldoende zand op. Niet alleen voor de fundering en de ophoging van bouwplaatsen werd het zand gebruikt. Zand was ook nodig als grondstof van beton, metselzand en kalkzandsteen. Voor dat laatste kende Rhenen al wel enkele zandwinningen in de nabijheid van de kalkzandsteenfabrieken van firma Leccius de Ridder en Van der Heijden (vanaf 1900) en van de Vogelzang (vanaf 1914) op de Grebbeberg.

Dat de beschikbaarheid van ophoogzand en beton- en metselzand de belangrijkste voorwaarde was voor het economisch herstel van ons land werd ook door de Rijksoverheid onderkend. Zij legde de provincies de verplichting op een welomschreven hoeveelheid zand te leveren. Volgens voormalig provinciedewerker Ruurd Jonge Poerink was het vinden van ophoogzand voor geen enkele provincie een probleem, maar was beton- en metselzand redelijk schaars. De provincie Utrecht had in dit opzicht geluk: het zand van de Utrechtse Heuvelrug werd beschouwd als hoogwaardig beton- en metselzand.

Inkomstenbronnen voor landgoederen

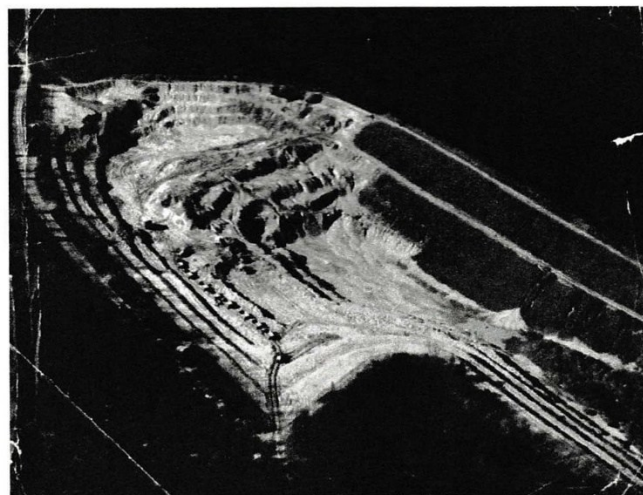
De hoger gelegen gronden van de Utrechtse Heuvelrug waren vanaf de middeleeuwen in gebruik geweest voor extensieve begrazing door schapen en waren begroeid met heide. De mest van deze die-

ren werd gebruikt op de akkers aan de flanken van de Heuvelrug.

Toen in de loop van de 19de eeuw ten gevolge van de ontdekking van kunstmest en de beschikbaarheid van goedkope wol vanuit Australië de lokale schapenteelt onaantrekkelijk was geworden, verdwenen de schapen en werden in heidegebieden geleidelijk aan plantages van grove dennen en sparren aangeplant om in de groeiende behoefte aan hout te voldoen.

Omvangrijke delen van de Heuvelrug waren als buiten of landgoed in bezit bij enkele vermogende families. Het omvangrijke landgoed Prattenburg kwam al in 1694 in eigendom van de familie Van Asch van Wijck en bleef tot de dag van vandaag in bezit van de familie. Andere delen van de Heuvelrug wisselden vaak van eigenaar, soms vanuit nogal opportunistische overwegingen. Zo werd het monumentale zeventiende-eeuwse Sterrenbos op landgoed Remmerstein met zijn twaalf fraaie zichtlijnen in de vorm van beukenlanen in 1820 opgekocht en in één jaar tijds vrijwel volledig gekapt en vervolgens kaal en berooid van de hand gedaan.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog verwierf rijkshoutvester

Luchtfoto van de beginjaren van de zandwinning in het noordelijk deel van Kwintelooijen (Foto: archief Jan van Schoonhoven)

Boodt samen met zijn broer een bosaanplant van 85 hectare op de Sparrenboomse Berg nabij de buurtschap Dikkenberg. Dit landgoed werd vernoemd naar de naburige buurtschap. De broers hoopten met het rooien van de nog onvolgroeide bomen een lucratieve slag te kunnen slaan door het hout te verkopen aan de Veenendaalse industrie. Vanwege de houtschaarste gedurende de oorlog waren de houtprijzen immers enorm gestegen. De broers mochten dan een fijne neus hebben voor dit soort handel, hun neus voor ontwikkelingen in de landspolitiek bleek minder goed ontwikkeld. Vanwege de ongebreidelde houtkap en de aantasting van het natuurschoon zag minister Folkert Posthuma van Landbouw, Nijverheid en Handel zich in 1917 genoodzaakt een Noodboswet uit te brengen, waarmee houtkap verboden kon worden en (kaplustige) beseigenaren onteigend konden worden (Van

Laar & Van de Kamp, 2000). Deze wet dwarsboomde de plannen van de gebroeders Boodt. Ondertussen hadden de broers lucht gekregen van een ander speculatief beleggingsproject, een grondspeculatie in het opkomende wad-

deneiland Terschelling, waarvoor

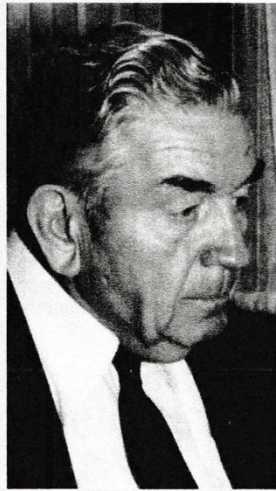
zij dringend liquide middelen nodig hadden. Zij wisten de Amsterdamse ir. Willem van der Tak (1873-1965) in 1918 te interesseren voor de aankoop van het landgoed Dikkenberg. In de daaropvolgende decennia breidde Van der Tak zijn bezit tot een oppervlakte van 137 hectare uit. Vanuit zijn woonplaats Amsterdam was Van der Tak niet in de gelegenheid om zijn landgoed adequaat te beheren. Bovendien zal het hem ook aan specialistische kennis hebben ontbroken. Daarom besloot Van der Tak het beheer van de Dikkenberg vanaf 1924 op te dragen aan de Nederlandse Heidemaatschappij (Heidemij).

Een aantal instellingen en particulieren had in 1888 de Heidemij als een vereniging van professionals opgericht, die werkte in het algemeen belang en zonder winstoogmerk. Het was in een tijd dat Nederland probeerde zijn landbouw sterk te moderniseren op basis van nieuwe

Het zeventiende-eeuwse Sterrenbos werd in 1820 opgekocht en in één jaar kaal en berooid van de hand gedaan

Ing. A.F.C. Nieuwenhuyzen

Arnold Nieuwenhuyzen werd op 26 juli 1908 geboren. In 1931 behaalde hij het diploma Hogere Bosbouw en Cultuurtechniek bij de door de Nederlandse Heidemaatschappij opgerichte opleiding in Arnhem. Vanaf dat jaar kwam hij in dienst bij de Heidemij. Tussen 1936 en 1950 was hij aangesteld als hoofd van het Ambtsgebied Midden-Nederland van dit bedrijf en vanuit die positie was hij onder meer tussen 1937 en 1941 belast met de leiding over de aanleg van het Valleikanaal, een werkverschaffingsproject.

Rentmeester Arnold Nieuwenhuyzen ca.1987
(Bron: Personeelskrant Heidemij)¹⁾

In september 1952 kreeg hij de opdracht om het eerste Rentambt van de Heidemij op te zetten. Dat was een nieuw onderdeel dat zich richtte op het beheer van landgoederen en andere bosgebieden. Het door hem geleide Rentambt in Leusden bestreek de provincies Utrecht, Zuid- en Noord-Holland. Het rentmeesterschap over het landgoed de 'Dikkenberg' maakte onderdeel van zijn opdrachtenportefeuille uit. Tot zijn vervroegde uittreding in 1968 heeft hij deze functie vervuld.

Arnold Nieuwenhuyzen was gehuwd met Jeanne Botman (6 oktober 1920 - 7 augustus 2000). Hij overleed op 25 december 2002 op 94-jarige leeftijd in Hilversum.

wetenschappelijke inzichten. De Heidemij was eerder sterk gericht op de cultuurtechniek, maar na verloop van tijd werd het belangrijk gebieden niet alleen opnieuw in te richten, maar ze ook te beheren. Voor dat laatste richtten men na verloop van tijd een apart onderdeel op, het zogenaamde Rentambt.

Ing. Arnold Nieuwenhuyzen van het Rentambt in Leusden kreeg in 1951 opdracht om het landgoed Dikkenberg te beheren. Voortvarend ging hij op zoek naar lucratieve opbrengsten voor landgoederen met een noodlijdende exploitatie, zoals Dikkenberg. Spoedig na zijn start doorzag hij de mogelijkheden van zandwinning en verwierf hij bij collega's de bijnaam van "zandboer". Nieuwenhuyzen wist aannemer Job van Schoonhoven te interesseren voor de zandafgraving, die de naam "Groeve Dikkenberg" kreeg, maar in de volksmond "het gat van Job" werd genoemd. In de loop van de jaren vijftig van de vorige eeuw vonden de afgravingen nog met de schop plaats en werd het zand met vrachtwagens met een laadvermogen van niet meer dan drie m³ afgevoerd. In die periode waren er nog geen vergunningen nodig voor de afgraving: Meer dan een overeenkomst tussen twee partijen was er in die tijd niet nodig.

Vergunningen

Ongeveer tien jaar later is de situatie veranderd. Groot-schalige infrastructurele projecten en ruimtelijke ingrepen vereisten een zorgvuldige afweging van allerlei belangen. Ontgroningen, zoals die in Groeve Dikkenberg, werden alleen nog na een zorgvuldige vergunningprocedure op provinciaal niveau toegestaan. Het afgravingsgebied besloeg op dat moment ongeveer 15 ha, maar de zandbehoefte van de regio was onverminderd groot en naburige landgoedeigenaren toonden interesse om het voorbeeld van Nieuwenhuyzen te volgen. Medio 1964 vroegen Van der Tak en de erven Roghair van Rijn voor hun naburige landgoed een ontgrondingsvergunning aan voor in totaal 50 ha.

De provincie stond niet onwelwillend tegenover deze aanvraag. In de eerste plaats vormde de verplichting vanuit het rijk om voldoende zand te leveren een belangrijke overweging. In de tweede plaats was er sprake van een groeiende behoefte aan dagrecreatieterreinen in een tijd van economische voorspoed, waarin mensen meer vrije tijd kregen en met hun auto naar strand, bos en hei wilden gaan. In de regio kende men in die tijd slechts twee terreinen die voor dit soort recreatie geschikt waren: de "Zanding" bij Otterlo en de "Loo-fles" bij Harderwijk. De provincie stelde daarom de eis dat de aanvragers een overeenkomst met de Vereniging Utrechtse Heuvelrug, een voorloper van het Recreatieschap Utrechtse Heuvelrug, Vallei- en Kromme Rijngebied, zouden afsluiten voor de overdracht van hun bezit na de ontgroning. Namens de grondeigenaren liet Nieuwenhuyzen daarom zijn collega's van de Heidemij in 1966 voor een bedrag van Hfl. 4.000 een ontwerp maken voor een 35 ha groot dagrecreatieterein. Daarin moest plaats zijn voor 6 ha open water, 5 ha parkeerterrein voor ongeveer 2.000 auto's en verder ruimte voor zonneweiden, strand en omringende bosschages. Terwijl de vergunningprocedure de hierop volgende jaren in behandeling was, werden voortgaande afgravingen door de provincie gedoogd.

Aanvankelijk werd het eigendom van de familie Roghair van Rijn door de firma Bruil ontzand. Om deze groeve te onderscheiden van Groeve Dikkenberg gaf men haar de naam "Groeve Kwinteloijen". Vanaf 1970 werd de afgraving van beide terreinen geïntegreerd en opgedragen aan de firma Van Schoonhoven, die de naam Groeve Kwinteloijen voortaan als *pars pro toto* zou gebruiken. Inmiddels was er sprake van een sterke mechanisatie van de zandwinning. Men gebruikte draglines, hooglepels, bulldozers en shovels, en vrachtwagens met een steeds groter laadvermogen: van 5 m³ naar 10, 20 en tenslotte 25 m³. In de tussentijd was Willem van der Tak in 1965 op 92-jarige leeftijd overleden en Nieuwenhuyzen in juli 1968 met vervroegd pensioen gegaan. De baanbrekende ideeën van laatstgenoemde over zandwinning als een profijtelijke inkomstenbron voor de landgoederen op de Utrechtse Heuvelrug hadden bij de erfgenamen van Van der Tak en naburige landgoedeigenaren weerklank gevonden. Nieuwenhuyzen werd vanuit de Heidemij opgevolgd door rent-

meester ing. J. Th. Boelkens, die op zijn beurt deze verantwoordelijkheid in 1973 zou overdragen aan zijn collega ing. Gerrit Wessels. Wessels zou tot 1992 rentmeester van landgoed Dikkenberg blijven en de door Nieuwenhuyzen ingeslagen weg koesteren.

De eerste controverses

De zandwinning vormde op zich geen groot onderwerp van discussie. Wel doken er andere aspecten op waarover men grote onenigheid kreeg. Die betroffen de toekomstige eigendomssituatie en de verdeling van kosten voor de herinrichting en het beheer. De Vereniging Utrechtse Heuvelrug stond bijvoorbeeld wel open voor overdracht van het gebied en het beheer daarover, maar wilde daarvoor *niets* betalen en verlangde van de provincie geld voor de herinrichting en het beheer. De eigenaren wilden op hun beurt een financiële vergoeding voor het ontwerp van het dagrecreatieterrein en waren terughoudend over de overdracht van hun eigendom. Ondertussen gingen de afgravingen door op basis van het gedoogbeleid van de provincie. Eind 1969 was het geduld klaarblijkelijk op en wilde de Provincie de impasse doorbreken. De Provincie legde in december van dat jaar de ontgrondingen stil. Die maatregel had effect: op 21 januari 1970 ondertekenden de grondeigenaren een overeenkomst voor het gebruik van het gebied voor onbepaalde tijd door de Vereniging met een clause dat de partijen deze overeenkomst na dertig jaar jaarlijks zouden kunnen opzeggen. Drie maanden later keurde ook de Vereniging de overeenkomst goed. Daarna gaf de Provincie formeel een vergunning af voor de in 1964 aangevraagde afgravingen.

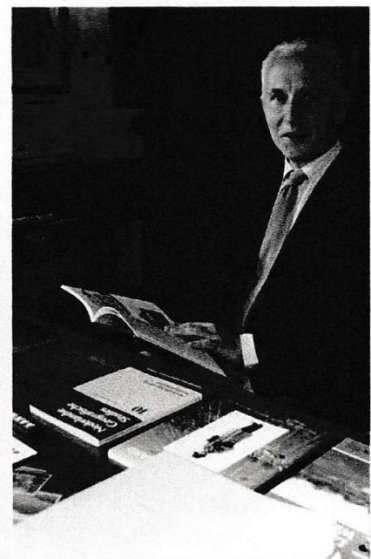
In 1979 was het hele concessiegebied, waarvoor de Provincie in 1970 vergunning had verleend, afgegraven. Op 21 november van dat jaar vroegen de eigenaar van het landgoed Dikkenberg en Roghair van Rijn, eigenaar van een deel van Kwinteloijen, een uitbreiding van de afgravingen aan in zuidwestelijke richting. Deze keer probeerden de partijen de vergunningenprocedures sneller af te wikkelen. De Provincie had klaarblijkelijk moeite met de eerder overeengekomen erfpachtconstructie. Om de Provincie tegemoet te komen sloten de grondeigenaren en de Provincie op 2 februari 1983 een overeenkomst af, waarin de terreinen na de afgraving tegen een som van Hfl. 1,- in eigendom overgedragen zouden worden aan de Provincie. De overeenkomst bevatte één ontbindende clause: de overeenkomst zou vervallen als de vergunningsaanvraag voor de uitbreiding van de afgravingen niet zou worden verleend. Voor de Provincie was hierbij de overweging dat de terreinen te zijner tijd zouden worden overgedragen aan het in 1979 opgerichte Recreatieschap Utrechtse Heuvelrug en Vallegebied.

Ambitieuze plannen en toenemend verzet

De behoefte aan zand in de regio bleef groot en bovendien raakte de Grebbeberg als bron voor zand voor de Rhenense kalkzandsteenindustrie uitgeput. Er waren

Henk Visscher werd op 23 juli 1936 geboren in Utrecht als zoon van een leraar aardrijkskunde en studeerde net als zijn vader Fysische Geografie aan de Rijksuniversiteit van die stad. In 1963 promoveerde hij op een onderzoek aan de reliëfvorming in de Famenne en noordelijke Ardennenzoom aan dezelfde universiteit. Nadat hij een tijdlang had gewerkt als freelancer t.b.v. het behoud van landschapswaarden, werd hij benoemd tot adjunct-secretaris van de Natuurbeschermingsraad. Mede vanuit die functie streed hij voor het behoud van landschappelijke waarden in ons land. In 1985 richtte hij Stichting Telluris op en vestigde in zijn woonhuis in Dordrecht het Nationaal Landschapskundig Museum met een grote collectie kaarten, tekeningen, foto's en andere documentatie over het Nederlandse landschap. De ruim 300 m² grote achtertuin bij zijn huis bouwde hij om tot een landschapstuin met de bedding van een kronkelende beek en gaten in de grond, die zogenaamd in de laatste ijs-tijd waren ontstaan. Henk Visscher publiceerde een aantal zeer gezaghebbende artikelen, waarvan het tweedelige *De Nederlandse landschappen* (1975) het meest gerenommeerde is. Zijn publicatie "De Utrechtse Heuvelrug, een natuurlijke streek in het hart van Nederland" (1987) vormde een belangrijke inhoudelijke onderbouwing van het geomorfologische belang van Kwinteloijen en omgeving. Hij was een warm pleitbezorger voor het instellen van Geoparken, zoals dat van de Utrechtse Heuvelrug.

Henk Visscher was gehuwd met Marijke S.A. Berkvens (17 mei 1940-) en overleed op 20 januari 2022 op 85-jarige leeftijd in Dordrecht.

Fysisch geograaf Henk Visscher
(Bron: Regionaal Archief Dordrecht)

daarom nogal wat partijen die de nieuwe concessieaanvraag van juni 1985 voor de winning van 6,9 miljoen m³ zand in een gebied van 49 ha in de landgoederen Dikkenberg en Prattenburg toejuichten. Het betrof hiermee een forse uitbreiding van de bestaande groeve. Op dat moment was de wereld veranderd en keken velen heel anders aan tegen grootschalige afgravingen als die in Kwinteloijen. De in zijn vakkringen zeer gezaghebbende fysisch geograaf Dr. Henk Visscher betoogde dat het gebied tot de meest waardevolle stuwwalgebieden van ons land behoorde en een aantal zeer zeldzame en waardevolle geomorfologische verschijnselen kende. Behalve in Kwinteloijen en omgeving kwam dit soort verschijnselen alleen voor op de Lemelerberg, in Montferland en bij de Posbank, waar zij al in die tijd streng beschermd waren. Het ging daarbij om hoge stuwwalkruinen met daarin natuurlijke kommetjes, een gebolde helling met markante geulen en troggetjes en een bijzonder

Zandaftgraving in uitvoering (Foto: Jan Bosch Sr.)

droogdal. Visscher tekende bezwaar aan. Ook de directeur Landelijke Gebieden en Kwaliteitszorg, de Stichtse Milieufederatie en de Werkgroep Milieubeheer Rhenen deden dat op grond van vergelijkbare overwegingen. Opmerkelijk was het bezwaar van het Recreatieschap, dat stelde dat deze ontgronding niet noodzakelijk was vanuit recreatieve behoeften. De Provincie beriep zich erop dat de bestaande aardkundige waarden al beschermd werden door de aanwijzing van het Geologisch Monument in het gebied, verklaarde alle bezwaren ongegrond en verleende medio 1987 de ontgrondingsvergunning voor deze grote uitbreiding. De ontgronding zou in fasen moeten worden uitgevoerd, waarbij voor elke fase een machtiging door Gedeputeerde Staten zou moeten worden afgegeven. De Provincie zou in de twee jaar hierna van dit soort machtigingen voor het afgraven van terreingedeelten afgeven en de daartegen ingediende bezwaren verwerpen.

De grote omslag zou in 1990 komen. De eerdere bezwaarden waren in beroep gegaan bij de Raad van State. Deze kwam in augustus van dat jaar tot de conclusie dat het besluit van 1987 van de Provincie om de bezwaren ongegrond te verklaren onvoldoende gemotiveerd was geweest en dat grootschalige ontgrondingen in het gebied ongewenst waren.

De genadeklap voor de verdere afgravingen van Kwinteloijen kwam niet lang daarna. De gemeente was immers volgens de Wet op de Ruimtelijke Ordening van 1965 verplicht om een bestemmingsplan op te stellen. Daarin moest worden beschreven welke functies in de gemeente worden toegestaan, onder welke voorwaarden, en welke niet. De gemeente Rhenen had in 1987 een bestemmingsplan 'Buitengebied' door de Heidemij laten opstellen. Daarin werd ruimte gegeven om in Kwinteloijen en omgeving verder te gaan met afgravingen. Ook daartegen tekenden Visscher en de eerdergenoemde instanties bezwaar aan, maar de gemeente verwierp die en stelde het plan in oktober 1987 vast. Daarop volgde een bezwarenprocedure bij de provincie Utrecht, maar ook die verklaarde het beroep ongegrond en stelde op haar beurt het bestemmingsplan in 1988 vast. De bezwaarden hielden echter vol en zetten hun bezwaren door naar de Raad van

State. Op 21 maart 1991 deed de Raad uitspraak: de Kroon verklaarde de ingediende bezwaren gegrond en onthield zijn goedkeuring aan verdere ontgronding van Kwinteloijen. Dit betekende het onherroepelijke einde van de afgravingen; alleen binnen het concessiegebied werd nog een kleine ontzanding van 160.000 m³ toegestaan ter dekking van de zandbehoefte van de Rhenense kalkzandsteenindustrie voor ten hoogste twee jaar. De laatste met zand beladen vrachtwagen verliet Kwinteloijen aan het einde van 1991.

De laatste schermutselingen

De controverses waren daarmee niet voorbij. De jaren die volgden zouden gekenmerkt worden door een strijd om de eigendomsrechten na de herinrichting van het afgravingsterrein en over de kosten voor herinrichting en beheer. Wessels en zijn opvolger rentmeester Beerd van Dasselaar waren van mening dat de ontbindende clausule uit het overdrachtscontract van 1983 van toepassing was toen de verdere uitbreiding werd verboden en lieten dit al één week na de uitspraak per brief aan de Provincie weten. Ook wezen zij financiële claims van de Provincie over de herinrichting na de afgravingen van de hand.

Bovendien had zich in 1989 een plaatselijke golfclub i.o., de Stichting Golfvallei, bij de grondeigenaren en het Recreatieschap gemeld. Deze club wilde het gebied graag inrichten als golfbaan en was bereid om de inrichtings- en beheerkosten voor haar rekening te nemen. Wessels stelde dat het redelijk was dat het geld dat de golfclub in de toekomst zou betalen met de grondeigenaren gedeeld zou worden. Het Recreatieschap betoogde dat ze het eigendom en het beheer van Kwinteloijen alleen wilde overnemen als dat geen extra financiële lasten voor het Schap zou inhouden. Het zag daarom kansen in de samenwerking met de golfclub als financier van de herinrichting en beheer. Door een veto van de Provinciale Staten kwam de golfclub niet van de grond. Hoewel er al aan het einde van 1992 onderhandse onderhandelingen tussen de Provincie en de grondeigenaren over de eigendomsrechten en de financiële kwesties plaatsvonden en de indruk werd gewekt dat men het met elkaar eens zou kunnen worden, kwam men niet tot een formeel vergelijk. De grondeigenaren tekenden op hun beurt bezwaar aan tegen de besluiten van de Provincie. Pas op 22 maart 1995, minder dan één week vóór de geplande hoorzitting van de Raad van State, kwamen de partijen alsnog tot een vergelijk en werd het bezwaar ingetrokken. Kwinteloijen zou in een erfpachtconstructie voor de duur van 50 jaar aan het Recreatieschap worden overgedragen en de grondeigenaren zouden slechts beperkt bijdragen aan de herinrichting van het terrein, terwijl de Provincie het leeuwendeel van deze kosten voor haar rekening zou nemen. Daarmee kwam een einde aan een decennium van veel controversen en strijd en kon Kwinteloijen zich ontwikkelen tot het belangrijke recreatie- en natuurgebied dat het tot de dag van vandaag is.

Verantwoording

Verleden en toekomst vrijwillige archeologie Rhenen

Bronnen:

- Marjan Gieszen, mondeling en schriftelijk
- Uitgaven Oud Rhenen 1997, 1998, 1999, 2000, 2008
- Foto's: werkgroep archeologie Rhenen

Controverse economie en behoud van erfgoed in Kwintelooijen

Voetnoot

1. Zeer recent is er in de directe nabijheid van het Bezoekerscentrum in Kwintelooijen op initiatief van oud-rentmeester ing. G. Wessels een gedenksteen geplaatst, die verwijst naar de betekenis van Nieuwenhuysen voor de zandwinning in Kwintelooijen.

Literatuur

- Deys, Henk P. (2002): 'Kalkzandsteenfabriek Vogelenzang 1914-2001'. *Oud Rhenen* 21(1): 4-83.
- Dekker, Hens (2006): Heel Rhenen op de schop. *Oud Rhenen* 25(1): 28-44.
- Laar, J.N. van & W.J. van de Kamp (2000): Boswetgeving in Nederland in historisch perspectief, een overzicht. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 49-54.
- Marken, J.C. van (1978): *Landgoed "de Dikkenberg" te Rhenen*. Manuscript, Amsterdam.
- Os, Johan van (1989): Arnold
- Nieuwenhuysen, de rentmeester van Holland: 'Een vrouw op het werk, dat kan alleen de koningin zijn.' In: *Hart voor de zaak, levensechte verhalen van Heidemijers*. Heidemij, Arnhem; p. 18-22; ook gepubliceerd in Heidemij Nieuws, personeelskrant van Heidemij: 1987, 6:11, p. 3.
- Verkaar, Dick & Han Runhaar (2025): *De diepere lagen van Kwintelooijen, achtergronden en getuigenissen*. Eigen uitgave, Rhenen. ISBN 978 94 9337 236 8
- Visscher, Henk A. (1987): *De Utrechtse Heuvelrug, een natuurlijke streek in het hart van Nederland*. Nationaal Landshapskundig Museum, Dordrecht. ISBN 978 90 940 0855 0
- Woud, Auke van der (2020): *Het landschap, de mensen, Nederland 1850-1940*. Prometheus, Amsterdam. ISBN 978 90 446 4593 4.

De Afscheiding van 1834 te Rhenen

Voetnoten

1. Strous, p. 191.
2. Dekker en Peters, p. 42.
3. Eijnatten en Van Lieburg, p. 220.
4. Schrijver Maarten 't Hart heeft hier zelfs een roman over geschreven (Het Psalmenoproer, De Arbeiderspers, 2006).
5. De Jong, p. 283.
6. Eijnatten en Van Lieburg, p. 255.
7. Eijnatten en Van Lieburg, p. 261.
8. Gunning, p. 5 e.v.
9. Van Nas, p. 228.
10. Gunning, p. 242.
11. Een hervormde classis is een regionaal samenwerkingsverband van gemeenten binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Het is een onderdeel van de kerkelijke organisatie, waarbij gemeenten op regionaal niveau worden verbonden om elkaar te ondersteunen en verantwoording af te leggen.
12. Smits, p. 26.
13. Smits, p. 153.
14. Een oefenaar was iemand die mocht preken in een godsdienstoefening van een protestantse gemeente en ook zelf zijn preken mocht maken.
15. Onink en Deys, p. 53 e.v.

Literatuur

- G. Dekker en J. Peters *Gereformeerden in meervoud. Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*, 1989.
- Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, Hilversum 2005.
- J.H. Gunning, H.J. Budding - *Leven en arbeid*, Rhenen 1909.
- Otto J. de Jong, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Nijkerk 1978.
- G. Keizer, *De Afscheiding van 1834. Haar aanleiding, naar authentieke brieven en bescheiden*, Kampen 1934.
- W.J. van Nas, *Nagelaten Geschriften van H.J. Budding, in leven Evangeliedienaar te Goes, met een overzicht van zijn leven*. Rhenen 1883.
- Piet Onink en Henk Deys, *Geloven in Rhenen*, Rhenen 2012. n.b. In deze publicatie staan alle zes huidige gemeenten uitgebreid beschreven.
- C. Smits, *De Afscheiding van 1834*. Vierde deel, Provincie Utrecht, Dor-

recht 1980.

- Willem H. Strous, 'Rhenen omarmt de Reformatie', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, pp. 182-191.

Vroeger en Nu

Foto 1, Rijkssstraatweg ter hoogte van nr. 234. Beeldbank RAZU

Foto 2 en 3, combinatiefoto van dezelfde locatie. Beeldbank RAZU

foto 4, foto van de locatie gemaakt op 24-07-2025 door N. v.d. Oosterkamp

Graften op de Laarsenberg

Literatuur

- Lynchets in eastern Belgium - a geomorphic feature resulting from non-mechanised crop farming. Jan Nyssen e.a. *Catena* vol 121 2014
- <https://www.topotijdreis.nl/>
- Utrechts Landschap 2008; Verkenning Cultuurhistorie Laarsenberg. Neefjes, Spek en van Hagen
- Graften inventarisatie; Omvangrijke steekproef naar de staat van de graften in het Limburgse terrassenlandschap. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap 2022
- De Graft en Holle Weg. Natuurrijk Limburg - ANLb factsheets

Foto's

De dronefoto's zijn gemaakt door Jelle van Berkel. Internet verschaft de Google Earth afbeelding. De andere foto's zijn van de auteur.